

آرایه‌های نوشتاری نمادین شیعی در بقعه امامزاده سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) آستانه اشرفیه

سپیده نصرتی لیالمانی

کارشناس ارشد ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

عطیه یوزباشی*

دکتری پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران

چکیده

گیلان از کهن‌ترین سرزمین‌هایی است که فرازگاه تاریخ تشیع ایران و مأمنی برای گریزندگان از ستم خلفا بوده است. در گیلان امامزادگان زیادی وجود دارد؛ از مشهورترین این امامزادگان، حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) می‌باشد. شهر آستانه اشرفیه به دلیل وجود این بقعه، پنجمین شهر مذهبی در سراسر کشور محسوب می‌شود. هدف این پژوهش معرفی بنای بقعه، توصیف و مطالعه‌ی کتیبه‌های نوشتاری امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) به منظور شناسایی تفکرات مذهب شیعه است. در راستای دستیابی به این هدف، پرسش‌های اصلی این پژوهش عبارتند از: ویژگی‌های مضمونی، اجرایی و کاربردی کتیبه‌های بقعه امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) کدام است؟ کتیبه‌های نوشتاری منتسب به مذهب شیعه در بقعه امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) کدام‌اند؟ روش تحقیق بر مبنای توصیفی-تحلیلی، گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی (ترکیبی) بوده است. جامعه آماری پژوهش آرایه‌های نوشتاری نمادین شیعی بقعه آقا سیدجلال‌الدین اشرف^(ع)، روش نمونه‌گیری به شکل انتخابی و تعداد نمونه کلیه آرایه‌های نوشتاری این امامزاده و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها کیفی می‌باشد. از نتایج حاصل از پژوهش حاضر می‌توان دریافت که بعد از خط ثلث، خط نستعلیق بیشترین کاربرد را در بین کتیبه‌های شیعی داشته‌اند و اما مضامین شیعی که از کتیبه‌های مذکور القا می‌شود، در رابطه با ولایت، شهدای کربلا، واقعه کربلا، اسامی الهی و ائمه و غیره می‌باشند که آن‌چه حائز اهمیت است روایات و احادیث کثیری است که در رابطه با ولایت امام علی^(ع) مطرح و نگاشته شده‌اند. کتیبه‌های بنای مذکور با مفهوم دعا، احادیث و غیره مضمونی عرفانی دارند. در این بین فراوانی کتیبه‌هایی با مدح امیرالمومنین و همچنین واقعه‌ی کربلا نشان می‌دهد به مضامین شیعی در تزیینات آرایه‌های این بقعه توجه ویژه‌ای شده است. از این‌رو بقعه امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) به واسطه‌ی آرایه‌های نوشتاری شیعی کاملاً جلوه‌ای از یک بنای اسلامی با مذهب شیعه است.

کلمات کلیدی: آستانه اشرفیه، امامزاده سید جلال‌الدین اشرف^(ع)، آرایه‌های نوشتاری، کتیبه‌نگاری، شیعه

۱. مقدمه

در طول تاریخ، از معماری برای بیان اندیشه و نیازهای درونی بشری بهره می‌برده‌اند و از این طریق توانسته‌اند درون‌مایه‌های فکری و فرهنگی را تجسم بخشند که البته در طول تاریخ تغییرات گوناگونی را متحمل شده‌اند. در معماری دین و مذهب می‌تواند به شکل‌های گوناگونی نمود پیدا کند. تا از این طریق بتواند راهنما و یار بشریت در پاسخگویی به این مسائل باشد. تزیینات یکی از شاخص‌ترین عناصر وحدت‌بخش در معماری اسلامی به شمار می‌روند؛ که سبب ایجاد ارزش، هماهنگی و کارآمدی در فضای معماری می‌شوند. بر اساس نوع تزیینات می‌توان به اهداف معماری اسلامی پی برد. بی‌تردید در معماری ایرانی-اسلامی، تزیینات هم‌چون روحی است که به کالبد بنا دمیده می‌شود و هنرمندان در تزیین بناهای مذهبی از مفاهیم دینی بهره‌مند می‌شده‌اند. هنرمندان مسلمان به دلیل ارادت به خاندان نبوت و امامت و فرزندان ایشان، در طول تاریخ دست به خلق پدیده‌هایی ناب در آثار معماری از جمله بقاع متبرکه زده‌اند و پر واضح است که از هنرهای قدسی و الهی بر شیوه‌های اجرایی استفاده نموده‌اند و برای آیندگان به ارمغان گذاشته‌اند. نکته جالب توجه آن است که کتیبه‌نگاری مهم‌ترین نقش را از میان سایر تزیینات معماری اسلامی دارد که در بناهای آرامگاهی کاملاً مشهود است. بقعه متبرکه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) از جمله بناهای می‌باشد که در طول تاریخ مورد توجه هنرمندان مسلمان قرار گرفته است. هدف این پژوهش معرفی بنای بقعه و توصیف و مطالعه‌ی کتیبه‌های نوشتاری امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) به منظور شناسایی تفکرات مذهب شیعه است. آرایه‌های نوشتاری از جمله تزییناتی می‌باشد که این بنا بدان آراسته شده است. در این پژوهش به طور مختصر اکثر آن‌ها تحلیل شده‌اند (جدول ۳). اما تنها کتیبه‌هایی که منتسب به مذهب شیعه هستند تشریح و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. هدف این پژوهش معرفی بنای بقعه و توصیف و مطالعه‌ی کتیبه‌های نوشتاری امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) به منظور شناسایی تفکرات مذهب شیعه است. در راستای دستیابی به این هدف، پرسش‌های اصلی این پژوهش عبارتند از: ویژگی‌های مضمونی، اجرایی و کاربردی کتیبه‌های بقعه امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) کدام است؟ کتیبه‌های نوشتاری منتسب به مذهب شیعه در بقعه امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) کدام‌اند؟

۲. پیشینه تحقیق

اهمیت کتیبه‌ها در اکثر هنرهای اسلامی از قبیل آثار چوبی، سنگی، فلزکاری و ... امری بدیهی به شمار می‌رود و محققان همواره وجوه مختلفی از کتیبه‌نگاری از قبیل ویژگی‌های بصری حروف، سیر تحول خطوط، تأثیر و تأثرها، مفاهیم و مضامین کتیبه‌ها را، در دوره‌های مختلف تاریخی، مورد مطالعه قرار داده‌اند اما راجع به موضوع پژوهش حاضر، منبعی که به طور خاص به بررسی آرایه‌های نوشتاری امامزاده سید جلال‌الدین اشرف^(ع) پرداخته باشد، مشاهده نشد. در این خصوص می‌توان به پژوهش‌هایی که در سال‌های اخیر صورت گرفته است اشاره نمود از جمله: رسول سعیدی‌زاده، در مقاله‌ای با عنوان «بقعه‌ی متبرکه بر کنار دریای کاسپین»، به بررسی جایگاه و اهمیت امامزاده سیدجلال‌الدین اشرف در آستانه‌ی اشرفیه و هم‌چنین به معرفی صاحب مزار و پیشینه‌ی بنا و نوع معماری بقعه مذکور پرداخت کرده است (Rasool Saeedizadeh, 2019). تقی‌زاده و علی‌محمدی‌اردکانی در مقاله خود «بررسی و تحلیل نوشتار (کتیبه‌نگاری) به مثابه‌ی رسانه‌ی تبلیغاتی در معماری ایران» دریافتند که در کتیبه‌ها اطلاعات مهم تاریخی نهفته است و ذخیره‌سازی، انتقال اطلاعات، افکار و اندیشه‌ها به عنوان یک رسانه‌ی تبلیغاتی و پیام‌رسان نقش بسزایی دارد. (Taghizadeh and Ali Mohammadi Ardakani, 2016) صحراگرد و شیرازی، در تحقیق خود تحت عنوان «تأثیرات تحولات خوشنویسی (خط ثلث) بر کتیبه‌نگاری ابنیه اسلامی ایران سده چهار تا نهم هجری» دریافتند که قلم ثلث در کتیبه‌نگاری تحولاتی مشابه خوشنویسی داشته است. تنها برخی آثار نخستین این حوزه تا اواخر سده‌ی هفتم هجری و شماری از آثار سده هشتم هجری قمری از نظر کتابت در برخی ویژگی‌ها همچون رعایت قواعد نگارش مفردات چندان دقیق و براساس قواعد خوشنویسی نبود و علت اصلی آن این است که خط این‌گونه آثار را نه خوشنویسان که کتیبه‌سازان و صنعت‌گران می‌نوشتند که به علت عدم مهارت، از رعایت برخی قواعد غفلت شده است. (Sahragard and Shirazi, 2010) در پژوهشی که با عنوان «آرایه‌های نمادین شیعی در مسجد جامع ورامین» داشته‌اند. دریافتند که تحولات اجتماعی-سیاسی که هم‌زمان با تسلط مغولان و در ادامه با قدرت گرفتن ایلخانان در ایران، باعث ساخت مساجد با شکوه حکومتی می‌گردد، که از دیدگاه حاکمان بیان‌گر ارادت و اعتقادات

خاص آن‌ها به درگاه خداوند و تبلیغ مذهب حاکم بوده است. با رشد و گسترش شیعه در دوره ایلخانان کاربرد عناصر شیعی با یاری از کتیبه‌های قرآنی و ادعیه در ابنیه مورد تأکید بیشتری قرار گرفته است (Sudayi and Khani, 2019).

۳. روش تحقیق

نوع پژوهش از نظر هدف بنیادی- نظری است و از منظر ماهیت و روش، تاریخی و توصیفی- تحلیلی است. مهم‌ترین ابزار جهت گردآوری اطلاعات که اتکای اصلی آن به منابع اسنادی و کتابخانه‌ای است، تهیه برگه‌شناسه است. هم‌چنین از جداول و فرم‌های محقق ساخته استفاده می‌شود. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در روش کتابخانه‌ای برای مطالعه و جمع‌آوری اطلاعات مکتوب شامل مواردی از جمله (ترکیبی): متن‌خوانی و فیش‌برداری دستی و رایانه‌ای [برگه‌شناسه]، استفاده از جدول، تصویرخوانی است و ابزار جمع‌آوری اطلاعات در روش میدانی برای تصویرخوانی شامل (ترکیبی): مشاهده (کارت مشاهده) و اسناد تصویری شامل: آرایه‌های نوشتاری (کتیبه‌نگاری) می‌باشد. جامعه آماری شامل کلیه آرایه‌های نوشتاری بقعه آقا سید جلال‌الدین اشرف^(ع) و روش نمونه‌گیری انتخابی است و به صورت کیفی به تجزیه و تحلیل اطلاعات پرداخت خواهد شد. ۴ نمونه از ۶۰ کتیبه متعددی که مورد پژوهش قرار گرفته‌اند از نظر نوع قلم انتخاب و تشریح می‌شوند.

۴. معرفی سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع)

گیلان از دیرباز جان پناه گریزندگان از جور خلفا بوده است که با یاری مردمان دیندار، توانستند حکام ستمگر زمانه را از تخت فروکشاند. گیلانیان همواره از علویان در مقابل جور و ستم خلفای عباسی و اموی پاسداری کردند و بیگانگانی همچون یونانیان، اعراب و ترک‌ها را از خاک کشور بیرون راندند (Gholami, 2007: 7). پس از ورود اعراب به ایران و نفوذ آن‌ها در گیلان، اعتقادات مذهبی در کنار اعتقادات کهن که از دوران پیشین برجای مانده بود؛ به حیات خود ادامه داد و سرانجام با نبردهایی که در این استان رخ داد؛ آماده پذیرش تحول تازه‌ای به نام اسلام شد. (Abolghasemi, 2009: 9) حضور روحانیان علوی سبب آشنایی مردم گیلان با اسلام شد. با گسترش شیعه علوی، حکومت به دست برخی سادات حسنی و حسینی افتاد که امور سیاسی- اجتماعی این سامان به ویژه شرق گیلان را در اختیار گرفتند (Gholami, 2007: 11) در این میان حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) یکی از حماسه آفرینانی هستند؛ که در عرصه‌ی شجاعت و شهامت بسیار خوب درخشیدند؛ و آستانه اشرفیه را به وجود متبرک خود مزین نمودند (Gholami Kaftrudi, 1997: 8). در لغت‌نامه دهخدا آستانه به معنی جناب و حضرت می‌باشد و کلمه اشرفیه نسبتی است که به شخصیت مدفون در آنجا یعنی سید اشرف داده شده است. بنابراین آستانه اشرفیه به معنی جناب اشرف و یا حضرت اشرف می‌باشد. در متون کهن از آستانه اشرفیه تحت عنوان کوچان یاد شده است. آستانه اشرفیه در شرق گیلان و بر سر راه اصلی خط کناره دریای کاسپین قرار دارد (Saeedizadeh, 2019: 83). تاریخ زندگانی و انقلاب اسلامی حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف در هاله‌ای از ابهام قرار دارد. اما از مطالعه‌ی متون مختلف می‌توان چنین دریافت نمود که ایشان فرزند امام موسی کاظم^(ع) برادر امام رضا^(ع) و عموی امام جواد^(ع) می‌باشند (Gholami Kaftrudi, 1997: 8) این حضرت در سال ۱۸۰ هجری قمری در مدینه متولد شدند و در حالی که ۲۳ سال و اندی داشتند به قم آمدند و در سن ۲۶ سالگی نهضتی در این شهر تشکیل می‌دهند (Gholami Kaftrudi, 1997: 195-199) حضرت در این مدت جنگ‌هایی را در نواحی مختلف ایران پشت سر می‌گذراند و سرانجام برای مقابله با نعمان به سوی لاهیجان حرکت کرده و پس از پیروزی در سال ۲۱۱ هجری، حکومت رسمی خود را در لاهیجان برپا می‌کنند. حضرت در طول عمر با برکت خود از تلاشی برای پیروزی اسلام فروگذار نکردند و همواره در جنگ‌ها و جنبش‌های متعددی حضور یافتند. تا اینکه در روز چهاردهم ماه مبارک رمضان سال ۲۲۳ هجری قمری به شهادت رسیدند. پیکر ایشان پس از شهادت با یک تابوت بر روی آب رها می‌شود و آب این تابوت را در نزدیکی صبح به کوچان (آستانه اشرفیه) می

رساند و در پانزدهم ماه رمضان سال ۲۲۳ هجری پیکر مطهر ایشان در همان جا به خاک سپرده می‌شود. هر ساله در روز درگذشت این حضرت، مراسمی در شأن اولین رهبر حکومت مذهب تشییع ایران و یکی از شهدای قرون اولیه اسلامی برگزار می‌شود (Gholami Kaftudi, 1997: 207).

۵. بقعه متبرکه سید جلال‌الدین اشرف (ع)

بقاع گیلان از نظر قدمت به دو گروه تقسیم می‌شوند؛ بقاع تاریخی، بقاع جدید. بقاع تاریخی به بقاعی گفته می‌شوند که نام آن‌ها در یک یا چند کتاب تاریخی آمده باشد. بقاع جدید نیز بقاعی هستند که معماران آن منطقه در کودکی یا جوانی شاهد ساخت آن بوده‌اند بقاع متبرکه را نیز می‌توان به دو دسته تقسیم نمود؛ امامزاده و زیارتگاه. در گیلان تعداد زیادی امامزاده وجود دارد که از لحاظ شهرت به سه دسته تقسیم می‌شوند که عبارتند از: امامزادگان محلی، منطقه‌ای و ملی - Poorahmad Jaktaji, 2006: 22- (41) یکی از مشهورترین بقعه‌های گیلان بقعه حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف (ع) است که در زمره امامزادگان ملی قرار می‌گیرد (تصویر ۱). این امامزاده شامل دو بخش مجزا بانوان و آقایان برای زیارت است. هر دو بخش زیارتگاه دارای محراب است و زیارتگاه بخش آقایان از منبر و مرقد آیت‌الله امینیان (که زمانی امام جمعه شهرستان آستانه اشرفیه و نماینده مردم گیلان در مجلس خبرگان رهبری بودند) برخوردار می‌باشد. این بنا همچنان در حال وسعت و تعمیر است و تزیینات آن در حال افزایش می‌باشد. به دلیل بازسازی گسترده این بقعه متبرکه امکان تغییر نام و جابه جایی برخی مکان‌ها وجود دارد. مشخصات این بقعه مرقوم شده است (جدول ۱).

شکل ۱. نمای کلی از زیارتگاه سلطان سید جلال‌الدین اشرف (ع). مأخذ: (نگارندگان).

Fig 1. Overview of the shrine of Sultan Seyyed Jalaluddin Ashraf (AS). Source: (Authors).

جدول ۱. مشخصات بقعه سلطان سید جلال‌الدین اشرف (ع). مأخذ: (نگارندگان).

Table 1. Details of the tomb of Sultan Seyyed Jalaluddin Ashraf (AS). Source: (Authors).

گوهرشاد خانم بنت کیا رستم	بانی
نیمه‌ی قرن ۶ هجری قمری	تاریخ ساخت
سال ۱۳۲۵ قمری بر اثر طغیان رودخانه سفیدرود	تاریخ تخریب
۱۳۲۸ قمری	بازسازی اولیه
۱۳۴۵ شمسی	تحوالات اساسی
مرکز شهر	محل قرارگیری بنا
۶۰۰ متر مربع	مساحت امروزی
۵ در اصلی منتهی به صحن شامل باب‌القبله، باب‌السلام، باب‌الحسین، باب‌الحاجات و همچنین یک ورودی مخصوص بانوان	درها

ملحقات صحن	وضوحانه (بانوان و آقایان): مزار شهدا (۱۳ شهید)؛ ۲ دفتر کفشداری (واحد انتظامات، کمیته عفاف و حجاب و امور شیفت ها)؛ حسینیه آل محمد (ص) (این حسینیه در داخل صحن قرار دارد و در سال ۱۳۳۴ ش تأسیس شد)؛ زائر سرا (۱۸ عدد) و راهنمای زائر سرا؛ سالن اجتماعات؛ بخش اداری؛ فروشگاه کتاب و محصولات فرهنگی جلالیه؛ دفتر پاسخ به مسائل شرعی و برگزاری مراسم؛ ۴ غرفه به نام های غرفه چند رسانه ای، غرفه نقاشی و غرفه قرآن (مخصوص کودکان) و غرفه وقف؛ همچنین ایستگاه اطلاعات و نگهبانی
ایوان	۲ ایوان
کفشداری	۳ کفشداری بانوان و ۲ کفشداری آقایان
کارکرد بنا	مسجد- حسینیه (برای بانوان در طبقه بالا امامزاده حسینیه دیگری نیز تعبیه گشته است) برگزاری مراسم مذهبی از جمله اعیاد و ایام سوگواری ابا عبدالله الحسین
ورودی بانوان	ورود به حسینیه و مسجد ۴ ورودی و برای زیارت ضریح مطهر ۲ ورودی (درهای منتهی به ضریح از زیارت نامه و اذن دخول و همچنین شجره نامه امامزاده برخوردار می باشند)
ورودی آقایان	۲ ورودی برای مسجد و حسینیه و ۲ ورودی برای زیارت ضریح مطهر (درهای منتهی به ضریح از زیارت نامه و اذن دخول و همچنین شجره نامه امامزاده برخوردار می باشند)

۶. آرایه های تصویری امامزاده سلطان سید جلال الدین اشرف (ع) تصویری

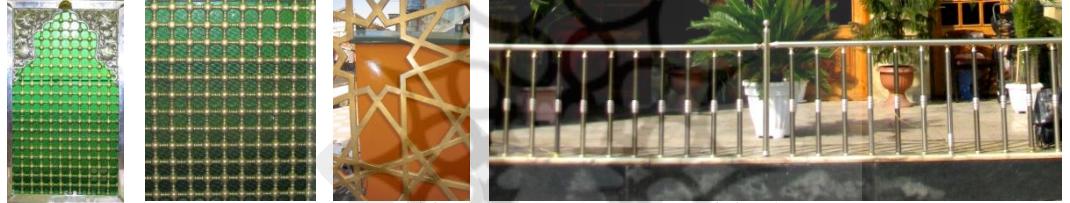
به طور کلی در معماری این امامزاده از تزیینات فراوانی استفاده شده است، در این تقسیم بندی از مقاله «تزیینات وابسته به معماری امامزاده های شهرستان دماوند استان تهران نمونه موردی: امامزاده شمس الدین محمد (ع) دماوند» الهام گرفته شده است (یوزباشی و امامی فر، ۱۳۹۵، ۴۳). (جدول ۲). در این امامزاده درهای اصلی ورودی صحن، فلزکاری شده اند که باب الحسین و باب الحاجات علاوه بر آن مزین به آجرکاری و کاشی کاری با نقوش گیاهی می باشند. بر روی باب الحاجات دو مناره قرار دارد که جایگاه اذان است و مزین به کاشی کاری با نقوش ترنج می باشد. محدوده ای جداکننده صحن از محیط پیرامون با فلزکاری و آجرلغابی تزیین یافته اند. پیرامون صحن امامزاده، زائرسراها با آجرکاری، کاشی کاری و نقوش گیاهی، سنگ، پنجره های مشبک آجرلغابی تزیین شده اند. نمای بیرونی بنا شامل سنگ کاری، کاشی کاری با نقوش هندسی و گیاهی می باشد. گنبد بقعه نار و دارای کاشی کاری و کتیبه است. ایوان اصلی بنا شامل مقرنس، کاشی کاری با نقوش گیاهی و هندسی در سقف و اطراف است. در حسینیه و مسجد نمای سنگ در کف و بخشی از دیوار، آئینه کاری در دیوار و سقف، کاشی کاری در دیوار و محراب، نقاشی و گچ بری در سقف، گره چینی بر روی درها و پنجره همراه با شیشه های رنگی دیده می شود. درهای ورودی ضریح مثبت هستند. ضریح نیز مزین به تذهیب همراه با قلم زنی و مشبک کاری با فلز و مینا کاری است. بر روی در ضریح نام سازنده احمد و عباس پرورش، قلم زنی سیدعلی خسروانی و نجاری حاج نعمت الله حیدرزاده اصفهان ۱۳۶۴ به خط نستعلیق ثبت شده است. که در هفتمین سالگرد انقلاب اسلامی پایان یافت. استفاده از سنگ مرمر (سبز و...) از دیگر تزیینات این بنا محسوب می شوند (جدول ۲).

جدول ۲. دسته بندی آرایه های امامزاده سلطان سید جلال الدین اشرف (ع). مأخذ: (نگارندگان).

Table 2. Classification of arrays of Imamzadeh Sultan Seyyed Jalaluddin Ashraf (AS). Source: (Authors).

			تذهیب	صنایع دستی مستطرفه
ضریح	ضریح	سقف حسینیه (آقایان)		
			خوشنویسی و	
محراب	محراب	محراب		
			گرداگرد دیوار حسینیه (آقایان)	
	دیوار حسینیه			

		تقاسمی	
سقف حسینیه (آقایان) سقف حسینیه (آقایان)			
		کاشی کاری	سفال و سرامیک
دیوارهای فضای خارجی و داخلی بقعه			
		آجر کاری	
محدوده اطراف صحن دیوار صحن و سقف ایوان (فرعی) ورودی بانوان (فرعی) دیوار حسینیه پنجره			
		آینه کاری	معماری سنتی ایران
سقف سقف دیوار حسینیه و مسجد			
		گچ بری	
سقف حسینیه			
		موزاییک سنگ	صنایع دستی سنگی
دیوار و کف حسینیه و مسجد			
		صنایع دستی چوبی	صنایع دستی چوبی
در			

در و پنجره	گره چینی	هنرهای دستی وابسته به معماری
ایوان اصلی	مقرنس	هنرهای دستی وابسته به معماری
ضریح	قلم‌زنی	صنایع دستی فلزی
ضریح محدوده اطراف صحن نرده فلزی ایوان	مشبک فلز	صنایع دستی فلزی
تاج ضریح ضریح	میباکاری	صنایع دستی فلزی
شیشه در و پنجره	شیشه های رنگی	صنایع دستی شیشه‌ای

۷. آرایه‌های نوشتاری (کتیبه‌نگاری)

از ابتدای دوره‌ی اسلامی به منظور هویت‌بخشی دینی، تاریخی، فرهنگی همواره هنر کتیبه‌نگاری مورد توجه هنرمندان و حاکمان مسلمان گرفته است و نیز آثاری ارزشمند از خوشنویسی و کتیبه‌نگاری را با خطوط متنوع در بناهای یادبود، مقبره‌ها، مساجد، مدارس علمیه و عمارات به یادگار گذاشتند (Taghizadeh, Alim Mohammadi Ardakani, 2017: 84) «از خصایص بارز و با اهمیت معماری اسلامی، وجود کتیبه‌ها در هر بنایی می‌باشد. کتیبه‌های بناهای اسلامی، معمولاً از آجر، کاشی، سنگ، گچ و چوب ساخته شده‌اند. متن عبارت کتیبه، معمولاً اسامی مبارک حق تعالی، آیات و سوره‌های قرآن، نام‌های مبارک حضرت رسول (ص) و ائمه اطهار، دعاها، مناجات، شعارهای مذهبی، نام سفارش‌دهنده اثر، نام حاکم یا سلطان وقت، نام سازنده اثر، نام کاتب و خطاط،

تاریخ ساخت اثر، اشعار فارسی و عربی، گفته‌های بزرگان و حکما، فرامین پادشاهان و عهدنامه‌ها و پند و اندرز را شامل می‌گردد» (Shayestehfar, 2008: 66-67).

۸. نوع کتیبه

در کتاب نخستین کتیبه‌ها در معماری دوران ایران اسلامی (23-15: 2015) اثر خانم شیلا بلر کتیبه‌ها از حیث مضمون به دو دسته تاریخی و مذهبی تقسیم شده‌اند؛ بلر معتقد است که هر یک از این انواع زیرمجموعه‌ای از متون یادگاری، تدفینی، وقفیه، آیات، احادیث و ادعیه را داراست و به توضیح مجزای هر یک می‌پردازد (Faghfori, 2016: 118) «کتیبه‌های مذهبی حاوی مضامین دینی و مذهبی هستند و بسیاری از حقایق معنوی و مباحث عرفانی را در بردارند: الف. کتیبه‌های قرآنی که شامل بخشی از آیات سوره‌های بزرگ و یا همه آیات سوره‌های کوچک جزء سی هستند. ب. کتیبه‌های دعایی که شامل اسمای جلاله و توصیف نام‌های خداوند، اسامی پیامبر و ستایش و دعا در حق ایشان، و اسامی امامان معصوم^(ع) است. ج. کتیبه‌های حدیث که شامل احادیث قدسی، نبوی و روایات مطرح از سوی امامان معصوم^(ع) است» (Faghfori, 2016: 119).

۹. نوع قلم کتیبه

می‌توان کتیبه‌ها را از دیدگاه‌های مختلفی تقسیم‌بندی کرد که در این پژوهش دسته‌بندی نمونه‌ها براساس توجه به نوع خط به کاررفته در کتیبه‌ها، به سه دسته تقسیم و معرفی گردیده است. خطوط تقسیم‌بندی شده عبارت‌اند از: ۱- خط کوفی بنایی، ۲- خط ثلث، ۳- نسخ ۴- خط نستعلیق.

کتیبه خط کوفی بنایی: از پرکاربردترین نمونه‌های خوشنویسی اسلامی، که تا به امروز کاربردهای گوناگونی از جمله: معماری، تزیین ابنیه، و متون مذهبی داشته، خط بنایی است (Nusrat al-Yalmani, 2018: 29). خط بنایی به طور کلی سطح است و به سه شکل آسان، متوسط و مشکل نوشته می‌شود. نوع آسان آن در یک سطح هندسی و با توجه به حرکات مستطیلی و مربعی به صورت آزاد شکل می‌گیرد؛ و فواصل موجود در آن، با استفاده از خطوط اضافی و زائده‌ها پر می‌شود. در بناهای باستانی نوع ساده بنایی فراوان دیده می‌شود؛ مخصوصاً در مسجد گوهرشاد مشهد، از بناهای دوره تیموری (Fazaeli, 2011: 165) در نوع متوسط ارتباط بین زمینه و خط به گونه‌ای است که فاصله‌ی زیادی ما بین آن‌ها نیست و به صورت موازی در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. نوع مشکل از نظم و دقت بالایی برخوردار است. در این نوع از خط بنایی ارزش سواد و بیاض^۱ به یک میزان حفظ می‌شود؛ و هر دو خوانده می‌شوند (Fazaeli, 2011: 160-161) به طور کلی می‌توان گفت بهترین خط بنایی خطی است که سیاه و سفید آن جدا از یکدیگر خوانده شوند. یعنی خط سواد عبارتی است و خط بیاض عبارتی دیگر (Zumrashi, 1381: 4). خط بنایی علاوه بر دارا بودن جنبه‌های زیبایی از حیث خوانایی نیز قابل بررسی می‌باشد. نحوه‌ی خواندن و گردش حروف در خط بنایی از سمت راست به چپ و از بیرون به درون است. و همواره حرکتی مانند خلاف حرکت طواف دارد (Marouf, 2014: 61) همان‌طور که پیش‌تر بدان پرداخته شد؛ یکی از تزیینات کار رفته در معماری امام‌زاده سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) خوشنویسی و کتیبه‌نگاری است. از میان خطوط به کار رفته در این بنا، خطوط بنایی در نمای بیرونی، گنبد و ساقه گنبد، ایوان (فرعی) و ورودی بانوان (فرعی) نمایانگر شده‌اند. خطوط بنایی که در گنبد و ساقه آن کار شده از نوع سه‌رگی ثلث و برخی از خطوط نمای بیرونی از نوع بنایی ساده، یک‌رگی و برخی دیگر خفته و راسته می‌باشند. ایوان (فرعی) و ورودی بانوان (فرعی) از نوع خفته و راسته با نمای آجرکاری می‌باشد. انواع خط بنایی به کار رفته در این بنا نشان داده شده است (جدول ۳).

جدول ۳. انواع خط بنایی امامزاده سلطان سید جلال‌الدین اشرف (ع). مأخذ: (نگارندگان).

Table 3. Types of building lines of Imamzadeh Sultan Seyyed Jalaluddin Ashraf (AS). Source: (Authors).

با عبارت "الله"	عبارت "علی (ع)"	با عبارت "یا علیم"	خطوط بنایی
خط بنایی سه‌رگی ثلث ساقه گنبد با عبارت "لا اله الا الله، علی / محمد، محمد / علی، علی / محمد"	خط بنایی سه‌رگی ثلث گنبد با عبارت "الملک الله"	با عبارت "الله" (آجری)	

کتیبه خط ثلث: گاهی خوانایی در خط ثلث دشوار می‌شود زیرا کلمات گاهی مجزا و گاه خیلی تودرتو و سوار بر یکدیگر نوشته می‌شوند. این خط از لحاظ ظاهری مشابه خط محقق است با این تفاوت که در این خط برخلاف محقق دور حروف بیشتر و اندازه آن‌ها کوچک‌تر است. (Taghizadeh and Alim Mohammadi Ardakani, 2017: 87) «از سوی دیگر، در میان همه‌ی انواع خطوط اسلامی، خطوط ثلث و کوفی، بیش‌ترین هم‌بستگی و پیوند را با مضامین مذهبی دارند و نقش ویژه‌ای در خلق فضاهای قدسی و روحانی ایفا می‌کنند. از دوره سلجوقیان که از خط ثلث برای کتیبه‌نگاری معماری استفاده می‌کردند، شمار فراوانی از کتیبه‌های اماکن مذهبی یا کتیبه‌هایی با مضامین مذهبی، با این نوع خط نگارش یافتند. هم‌چنین خط ثلث در دوره صفوی نیز رایج‌ترین و متداول‌ترین نوع خط در کتیبه‌های مذهبی بناها بود. در این دوره، از خط ثلث بیش‌تر برای نگارش آیات قرآن، روایات و احادیث عربی استفاده می‌شد و خطوط دیگری چون نستعلیق، اغلب برای نگارش اشعار یا بیان نام کتیبه‌نویس در انتهای کتیبه‌ها به کار می‌رفت.» (Saghaei and Behroozifar, 2017: 194) علت فراوانی استفاده از خط ثلث در کتیبه‌نگاری، دور و تموج آن و نیز به جهت حرکات نرم قلم، درستی و برجستگی حروف و قابلیت تزیین و ایجاد نقش و نگار است. (Faghfori, 2016: 97).

کتیبه خط نستعلیق: یکی از نشانه‌های بارز از طبع و سلیقه‌ی ایرانیان در زیبایی‌شناختی را می‌توان خط نستعلیق برشمرد. و بی‌شک در میان خطوط اسلامی زیباترین و ظریف‌ترین خط است به طوری که از آن به عنوان «عروس خطوط اسلامی» نام می‌برند. (تقی‌زاده و علیمحمدی اردکانی، ۱۳۹۶: ۸۹) این خط به دلیل فراز و فرود بسیارش از جایگاه مناسبی در نگارش کتیبه‌ها برخوردار نیست و آن‌چه مشهور است این‌که: «از خط نستعلیق به ندرت در نگارش کتیبه‌های عربی استفاده شده و در عمل هرگز در استنساخ قرآن کریم به کار نرفته است.» (اتینگهاوزن و یارشاطر، ۱۳۷۹: ۲۱۳) استفاده از این خط عمدتاً در کتیبه‌های شعر و گاه نثر فارسی محدود بوده و احتمالاً دور زیاد حروف، جدایی حروف و کلمات از یکدیگر، و استقلال شکل‌های آن سبب این محدودیت بوده است. چراکه این کیفیت‌ها سبب عدم پیوستگی کتیبه‌های نستعلیق با اجزای پیرامون می‌گردد (Faghfori, 2016: 125).

۱۰. فن اجرای کتیبه

کاشی کاری: در معماری بناهای اسلامی مهم‌ترین رکن تزیینی که قدمت آن به دوهزار سال پیش از میلاد می‌رسد، کاشی کاری است. که از تزیین شامل قطعات سفالی که به طور ویژه شکل داده شده‌اند در کنار یکدیگر چیده می‌شوند و با ایجاد اشکال و رنگ‌های خاص تضاد زیبایی را در سطح تزیینی بنا ایجاد می‌کنند. از این‌رو کاشی کاری از تکامل هنر سفال‌سازی حاصل شده است (Faghfori, 2015: 91). **قلم‌زنی:** به وسیله‌ی انواع قلم‌ها و با استفاده از چکش می‌توان نقوش و تزییناتی را روی فلز ایجاد

کرد که در ابتدا در این شیوه از فلزکاری، دواتگران باید شیء مورد نظر را بسازند (Babataheri, 2016: 11). «انسان از همان آغاز، برای بیان ذوق و احساسات هنری خود از فلز بهره برد و با استفاده از شیوه‌های گوناگون فنی، چون چکش کاری، ذوب و قالب‌گیری، توانست فلزات را چون موم نرم کند و به شکل و صورت دلخواه خود درآورد» (Babataheri, 2016: 21).

میناکاری: میناسازی به واسطه‌ی روش‌های خاص و مراحل متعدد ساخت هنری تزیینی محسوب می‌شود (Faizullahi and Fanaei, 2010: 58). «میناسازی از جمله هنرهایی است که در دوره قاجاریه به ویژه در زمان فتحعلی‌شاه بسیار مورد توجه قرار گرفته و پیشرفت زیادی داشته است. هنرمندان زیادی در دربار یا به طور اختصاصی و یا در کنار سایر هنرها همچون نقاشی و نقاشی لاک‌ی به این هنر نیز مشغول بودن.» (Faizullahi and Fanaei, 2010: 69).

منبت کاری: یکی از هنرهای اصیل ایرانی که همچنان هویت و ویژگی‌های محلی خود را حفظ کرده است، منبت کاری می‌باشد. این هنر در مکان‌های گوناگون به شیوه‌های متفاوتی به اجرا در می‌آید (Sheikhi and Others, 2012: 2). «شاخصه‌های اقلیمی، فرهنگی و میزان حضور سنت و اصالت در هنر منبت ایرانی مشهود است. آن چه به هنر منبت کاری معاصر در ایران ارزش می‌دهد و آن را در جایگاهی والا می‌نشانند، اصیل بودن نقش‌مایه‌های و شیوه‌های منبت کاری سنتی ایران است» (Sheikhi and Others, 2012: 14).

گچ‌بری: از شیوه‌های هنری بنادر در معماری سنتی ایران، که به سبب گیرایی و انعطاف‌پذیری در استحکام بخشی به ساختار بنا، اهمیت ویژه‌ای در تزیینات معماری دارد، گچ‌بری است. قدمت این هنر به معماری پیش از اسلام می‌رسد. معماران در عصر اسلامی به طور ویژه به استفاده از گچ روی آوردند. همچنین در عصر سلجوقی تا ایلخانی استفاده از گچ در برجسته‌کاری و کنده‌کاری سطوح داخلی مساجد و بناهای مذهبی یکی از فرآورده‌های ذوقی معماران به شمار می‌رفت (Faghfori, 2016: 98-90).

جدول ۴. کتیبه‌های کاشی کاری معماری امامزاده سلطان سید جلال‌الدین اشرف (ع). مأخذ: نگارندگان).

Table 4. Architectural tile inscriptions of Imamzadeh Sultan Seyyed Jalaluddin Ashraf (AS). Source: (Authors).

محل اجرای کتیبه	نوع قلم			فن اجرا				نوع کتیبه			مضمون کتیبه، کاتب/سازنده به همراه تصویر		
	بنایی	ثلث	نسخ	نستعلیق	کاشی کاری	قلم‌زنی	منبت کاری	میناکاری	گچ‌بری	آیات قرآنی		احادیث، روایات	ادعیه و اذکار
سردر باب‌الحاجات گرداگرد آن. حسین قمی 1992 م	-	*	-	-	*	-	-	-	*	*	-	-	سوره انسان، آیه ۹-۱
پیشانی سر در باب الحاجات	-	*	-	*	*	-	-	-	-	-	*	-	وَلَايَةُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ حِصْنِي فَمَنْ دَخَلَ حِصْنِي أَمِنَ مِنْ عَذَابِي / وَلَايَةُ عَلِيٍّ (ع) قَرُوقَافَةٌ مِنْ أَمَانِ هَرَكْسِ فِيهَا أَنْ وَارِدٌ شَوْدُ مِنْ عَذَابِ فِي أَمَانِ أَمِنَ.
	-	*	-	*	*	-	-	-	-	-	*	-	عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ خَيْرَ الْبَشَرِ فَمَنْ أَبِي فَقَدْ كَفَرَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ بَهْتَرِينَ إِنْسَانِ هَاسْتِ وَ هَرَكْسِ قَبُولِ نَدَارْدُ كَافِرِ أَمِنَ.

لا تَقْبَلُ الصَّلَاةَ وَ لَا سَائِرَ الْأَعْمَالِ إِلَّا بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ / نماز هیچ عبادی بدون ولایت علی(ع) قبول نمی‌شود.	-	-	*	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-	پیشانی وابسته به الحاجات (دو) طرف) پیشانی ورودی اصلی برادران
لا يَجُونَ عَلَى الصِّرَاطِ إِلَّا كَتَبَ عَلَى مِنَ الْبِرِّ النَّارِ / هیچ کس نمی‌تواند از پل صراط بگذرد مگر با جواز عبور از طرف علی (ع).	-	-	*	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-	پیشانی وابسته به الحاجات (دو) طرف)
قال رَسُولُ اللَّهِ عَلِيُّ مِثِّي بِمَنْزِلَتِي مِنْ رَبِّي / من هم‌چون من برای خدا هستم. (حجر مقصد، باب ۱۱: ۱۰۶)	-	-	*	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-	پیشانی وابسته به الحاجات (دو) طرف)
قال رَسُولُ اللَّهِ الْحَقُّ مَعِيَ الْعَلِيُّ وَ عَلِيٌّ مَعِ الْحَقِّ معنی حدیث حق با علی است و علی با حق است. (تفسیر نور، جلد ۵: ۱۹۷)	-	-	*	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-	پیشانی وابسته به الحاجات پیشانی وضوحانه خواهران
سوره قیامت، آیه ۱۵-۱	-	-	-	*	*	-	-	-	*	-	-	*	-	سر در باب‌الحسین
وَلَايَةُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ مِنَ الْإِيمَانِ بِمَنْزِلَةِ الرُّوحِ مِنَ الجَسَدِ / ولایت علی بن ابیطالب نسبت به ایمان نسبت روح است به جسم.	-	-	*	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-	پیشانی وابسته به الحسین (دو) طرف)
حَجَّهٖ فِي أَفْضَلِ الدُّنْيَا وَ مَا فِيهَا وَ صَلَوَهُ فَرِيضَهُ أَفْضَلُ فِي الْفِ حَجَّهٖ / یک حج بالاتر از تمام دنیا و آن چه در آن است و یک نماز واجب بالاتر از هزار حج است.	-	-	*	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-	پیشانی وضوحانه برادران وابسته به باب‌الحسین
سوره زمر، آیه ۵۳-۱۳۹۱	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-	*	-	پیشانی ایوان اصلی
سوره نور، ۳۸-۳۵، ۱۳۹۱ / دورتادور سوره نور با خط کوفی نوشته شده است که به علت فرسایش قابل خوانایی نمی‌باشد	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-	*	-	فضای داخلی ایوان اصلی به صورت نواری گرداگرد آن
اسماء ۱۴ معصوم آغاز با عبارت "اللهم صل علی"	-	*	-	-	*	-	-	-	*	*	-	-	-	سقف و دیوار
عبارتی در حمد و ستایش پروردگار	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	روبرویی ایوان اصلی

سوره هود آیه ۸۶: بِقِيَّتِ اللّٰهِ خَيْرٌ لَّكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-	*	پیشانی (فرعی) پیشانی ورودی بانوان (فرعی)
سوره فتح آیه ۶-۱، ۱۳۹۳ / اطراف سوره با خط کوفی نوشته شده است که به دلیل فرسایش خوانده نمی شود.	-	-	-	*	*	-	-	-	*	-	-	*	* فضای بیرونی و داخلی ایوان (فرعی) به صورت نواری گرداگرد آن
السلام علیک یا بن رسول الله حضرت سلطان سید جلال الدین اشرف همراه با متن اهدایی به تاریخ ۱۳۵۰	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-
تسبیحات اربعه سبحان الله، و الحمد لله، و لا اله الا الله، و الله اكبر / این عبارت در گلوگاه مناره نوشته شده است	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	- مناره
الملك لله، فرمانروایی و اقتدار خداوند با خط بنایی سه رگی ثلث نوشته شده است	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	* گنبد (نار)
سوره نور، آیه ۳۵	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-	*	- گلوگاه گنبد
علی محمد، محمد علی، علی محمد با خط بنایی سه رگی ثلث نوشته شده است.	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	* ساقه گنبد
لا اله الا الله با خط بنایی ساده نوشته شده است.	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	*
اِمْتَحِنُوا شِيعَتَنَا عِنْدَ مَوَاقِبِ الصَّلَاةِ كَيْفَ مَحَافِظَتِهِمْ در اوقات نماز شیعیان ما را بشناسید. اگر در وقتش به جای آورند شیعه ما هستند.	-	-	*	-	-	-	-	-	*	*	-	*	- سردر بانوان (اصلی)
اِنَّ شَفَاعَتَنَا اَهْلَ الْبَيْتِ لَا يَنْالُ مُسْتَحْفَ بِالصَّلٰوةِ شفاعت ما اهل بیت نصیب کسانی که به نمازشان اهمیت ندهند نخواهد شد.	-	-	*	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-

سوره اسراء کتیبه برهانی، آیه ۹-۱/ اطراف سوره با خط کوفی نوشته شده است که به دلیل فرسایش خوانده نمی شود.	- - - * *	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	فضای بیرونی و داخلی ایوان (فرعی) به صورت نواری گرداگرد آن
حدیث ثقلین کتیبه رضوان ۱۳۹۳ اطراف حدیث با خط کوفی نوشته شده است که به دلیل فرسایش خوانده نمی شود.	- - - * - - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	محراب (بانوان) در دو طرف ستون
الله اکبر بزرگی و عظمت خداوند	- * - - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	داخل محراب (بانوان)
سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى وَبِحَمْدِهِ	- * - - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	داخل ستون محراب (بانوان) محمد صانعی الخوانساری ۱۹۷۰ شمسی مصادف با ۲۰۱۱ قمری.
إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ سوره انعام آیه ۷۹	- - - * - *	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	سوره اعلی، آیه ۱۹ - ۱
سوره حجرات، آیه ۱۳ عبارتی با خط کوفی هم ردیف با سوره حجرات نوشته شده است که به علت فرسایش قابل خوانایی نمی باشد.	- - - * -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	کتیبه فوق محراب (بانوان) تاریخ ۲۰۱۱ هـ ق (سوره) ۱۹۷۰ شمسی
ای مردم! ما شما را از مرد و زن آفریدیم و شما را تیره‌ها و قبیله‌ها قرار دادیم تا یکدیگر را بشناسید، همانا گرامی‌ترین شما نزد خدا، با تقواترین شماست، همانا خدا دانای خبیر است.	- - - * -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	دیوار حسینیه (آقایان) درگذشته این نقطه محراب بوده اما امروزه این کارکرد را ندارد.
سوره نور، آیه ۳۵ ۱۴۲۶ قمری اطراف سوره با خط کوفی نوشته شده است: (یا الله یا محمد یا علی یا فاطمه یا حسن یا حسین)	- - - * *	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	سوره قدر (تمام سوره)
	- - - * -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -

	سوره رعد، آیه ۲۴-۲۰ ۲۰۱۲ شمسی معنی آیه به خط	-	-	-	*	*	*	-	-	*	*	-	*	-	فضای بیرونی محراب (آقایان) به صورت نواری گرداگرد.
	سوره احزاب آیه ۵۶-ان الله و ملائکته یصلون علی النبی یا ایها الذین آمنوا صلوا علیهم و سلموا تسلیما	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-	*	-	پیشانی و داخل محراب (آقایان)
	یا مُحْسِنٌ قَدْ آتَاكَ الْمُسَىءُ وَ قَدْ أَمَرْتَ الْمُحْسِنَ أَنْ يَتَجَاوَزَ عَنِ الْمُسَىءِ أَنْتَ الْمُحْسِنُ وَأَنَا الْمُسَىءُ عُ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى عَلَيَّ مُحَمَّدٌ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ تَجَاوَزَ عَن قَبِيحٍ مَا تَعَلَّمَ مِنِّي ای خدایی که به بندگان احسان می کنی بنده گنه کار به در خانه تو آمده و تو امر کرده ای که نیکوکار از گنه کار بگذرد، تو نیکوکاری و من گناه کار، به حق محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم رحمت خود را بر محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم بفرست و از بدیهایی که می دانی از من سر زده بگذر.	-	*	-	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-	
	سوره العنکبوت آیه ۴۵- قَالَ تَعَالَى إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ / يَقِينًا نماز از گناهان آشکار و کارهای ناپسند باز می دارد	-	-	-	*	-	-	-	-	*	*	-	*	-	کتیبه فوق محراب (آقایان)
	(آیه الکرسی با خط ثلث و معنی آیه به خط نستعلیق نوشته شده است) (لاله الا الله محود رسول الله علی ولی الله، به خط کوفی نوشته شده است) گرداگرد آیه الکرسی	-	*	-	*	-	-	-	-	*	*	-	*	*	گرداگرد دیوار حسینیه مجری طرح تزیینات (آیه الکرسی) Master Ali Asghar ۱۹۶۶
	(آیات ۱۲۸، ۲۰۱، ۲۵۰ و ۲۸۶) بقره	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-	*	-	
	اسامی ۱۴ معصوم با خط ثلث و مشخصات ایشان با خط نستعلیق نوشته شده است.	-	*	-	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-	
	شهادی کربلا	-	-	*	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	
	مرکز کتیبه با عبارت السلام علیک یا ابا عبدالله الحسین (ع) و چهار گوشه آن اسامی چهار تن از شهدای کربلا نوشته شده است.	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	
	انا فتحناک فتحا مبینا	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-	*	-	

(حسینیه حرم مطهر) تا اینجا به خط ثلث نوشته شده است) حضرت سلطان سید جلال الدین اشرف تاسیس ۱۳۸۸ هجری شمسی مطابق با ۱۴۳۱ هجری قمری و بقیه این عبارت با خط نستعلیق نوشته شده است). این کتیبه ۲ بار تکرار شده است.	-	-	-	-	-	-	-	-	*	*	-	*	-	
سوره یوسف آیه ۶۴ - فالله خير حافظاً وهو ارحم الراحمین	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-	*	-	سر در ورودی حسینیه (آقایان)
چهارقل (توحید، فلق، ناس، کافرون)	-	-	-	*	*	-	-	-	*	-	*	-	-	مرکز سقف (آقایان) این کتیبه گچ‌بری و نقاشی شده است.
سوره مؤمنون، آیه ۱۸-۱ - عبارتی به خط کوفی دورتا دور سوره مؤمنون نوشته شده است که به علت فرسایش قابل خوانایی نمی باشد	-	-	-	*	*	-	-	-	*	-	-	*	*	دور سقف بالای ضریح عدم وضوح تاریخ حک شده، نگارندگان را از نوشتن آن معذور می‌دارد.
سوره انسان، آیه ۲۰-۱	-	-	-	*	-	-	-	-	*	-	-	*	-	دور ضریح زیر
اشعاری در مدح امامزاده/ قلم‌زنی سیدعلی خسروانی اصفهان ۱۳۶۴ به خط نستعلیق ثبت شده است.	*	*	-	-	-	-	-	-	*	-	*	-	-	
اشعاری در مدح امامزاده در ضریح نام سازنده احمد اصفهان ۱۳۶۴ به خط نستعلیق ثبت شده است.	*	*	-	-	-	-	-	-	*	-	*	-	-	دور در ورودی ضریح
قلم‌زنی سیدعلی خسروانی اصفهان ۱۳۶۴ به خط نستعلیق ثبت شده است.	-	-	-	-	-	-	-	-	*	-	*	-	-	در ضریح قلم‌زنی شده
عبارتی به خط ثلث و کوفی که به دلیل عدم خوانایی قابل ذکر نمی باشد.	-	-	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	*	ورودی و حسینیه بانوان
یا خیرالمطلوبین - یا خیرالمرهوبین - یا خیرالمشکورین - مولای یا مولای انت الباقي و انا الفانی و هل یرحم الفانی الا الباقي	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	
یا خیرالمستیانسین - یا خیرالمدعوبین - یا خیرالمقصودین - مولای یا مولای انت الرازق و انا المرزوق و هل یرحم المرزوق الا الرازق	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	

	یا خیرالرازمین - یا خیرالفاتحین - یا خیر الحاکمین - مولای یا مولای - انت الحی و انا المیت و هل یرحم المیت الا الحی	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	حسینیه
	یا ارحم الراحمین - یا من هو علی عباده رحیم - یا من هو بکل شیء علیم - مولای یا مولای - انت الخالق و انا المخلوق و هل یرحم المخلوق الا الخالق.	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	
	یا احکم الحاکمین - یا من لا یرجى الا فضله - یا من لا یسئل الا علموه - مولای یا مولای انت العزیز و انا الذلیل و هل یرحم الذلیل الا العزیز.	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	
	یا من اظهر الجمیل - یا من کل واسعہ شیء رحمہ - یا من رمه سبقه عصیه - مولای یا مولای انت المولا و انا العبد و هل یرحم العبد الا مولا	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	
	الله جل الله - یا ستار العیوب - یا غفار الذنوب - مولای یا مولا - انت الخالق و انا المخلوق و هل یرحم المخلوق الا الخالق.	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	
	یا خیرالحامدین - یا خیر الناصرین - یا خیرالوارثین - مولای یا مولای - انت الغنی و انا الفقیر و هل یرحم الفقیر الا الغنی	-	*	-	-	-	-	-	-	*	-	-	*	-	

۱۱. بخش تحلیل‌ها

آرایه‌های نوشتاری بقعه امامزاده سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع)

کتیبه‌ها به عنوان عناصری تربینی و معنایی در معماری اسلامی از اهمیت بسیاری برخوردارند و عمده اهمیت آن‌ها در مقایسه با سایر هنرهای آذینی در معماری متوجه وجه نوشتاری و مضمونی آن‌ها می‌باشد (Faghfori, 2016: 171). در پژوهش حاضر با توجه به اینکه بنای مورد بررسی کتیبه‌های نوشتاری بسیاری دارد، برای درک و شناخت بهتر آن‌ها، تصاویر و توضیحات مربوط به این کتیبه‌ها به صورت جدول ارائه شده است (جدول ۳). داده‌های قابل مشاهده، دربردارنده محل اجرای کتیبه، نوع قلم، فن اجرا، مضمون و سازنده کتیبه و تصاویر مربوط به آن است.

کتیبه کوفی بنایی: این گونه خط همان‌طور که پیش‌تر بحث شد یکی از پرکاربردترین نمونه‌های خوشنویسی اسلامی می‌باشد. خط کوفی و نیز خط ثلث در بین خطوط دیگر بیشترین قابلیت همبستگی و پیوند با مضامین مذهبی را دارا هستند و در بیشتر اماکن مذهبی خط کوفی کاربرد بسیاری از دیرباز تا به امروز داشته است. از این رو در بقعه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) نیز کتیبه‌هایی با این خط بسیار به چشم می‌خورد که در این پژوهش برای نمونه یکی از کتیبه‌هایی را که در فضای بیرون بقعه بکار رفته است مشاهده می‌کنید. در این کتیبه جمله لا إله إلا الله با خط کوفی بنایی ساده و نیز اسامی مبارک محمد و علی با خط

کوفی بنایی سهرگی ثلث نگاشته شده‌اند. یکی از آرایه‌های نوشتاری این بنا که به طور مکرر استفاده شده است. نام مبارک امام علی می‌باشد که آرایه‌ای نمادین از شیعی بودن مکان مذهبی مذکور می‌باشد (شکل ۱).

کتیبه ثلث: طبق مباحثی که پیش‌تر شرح داده شد خط ثلث به همراه خط کوفی بیشترین همبستگی و پیوند را با مضامین مذهبی دارد. از این رو برای خلق فضاهای قدسی و روحانی در بیشتر اماکن مذهبی از جمله بقعه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) از این دو خط بالاخص خط ثلث استفاده بسیار شده است. دلیل دیگر فراوانی استفاده از خط ثلث درشتی و برجستگی حروف و قابلیت تریین و نیز ایجاد نقش و نگار می‌باشد. یکی از کتیبه‌های بنای بقعه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) که با خط ثلث نگاشته شده است کتیبه‌های گردگرد دیوار حسینیه می‌باشد. در این کتیبه عنوان اسلام علیک یا اباعبدالله الحسین^(ع) در میانه و اسامی چهار تن از شهدای کربلا در چهر گوشه‌ی کتیبه نگاشته شده است. که خود از شیعی بودن آرایه‌های نوشتاری بکار رفته می‌باشد. در واقع می‌توان اذعان کرد که بیشترین آرایه‌های نوشتاری شیعی بقعه زیارتگاه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) به خط ثلث نگاشته شده‌اند (شکل ۲).

کتیبه نستعلیق: از این نوع خط به عنوان زیباترین و ظریف‌ترین خط اسلامی نام می‌برند و به عنوان عروس خط اسلامی شناخته می‌شود. و عمدتاً به دلیل فراز و فرود بسیاری که این نوع خط دارد از آن به برای نگاشتن کتیبه‌های عربی و باطبع آیات قرآنی استفاده نمی‌کنند. بنابراین در بیشتر اماکن مذهبی کمتر کتیبه‌ای را می‌توان یافت که با خط نستعلیق نگاشته شده است. بقعه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) نیز از این امر مستثنی نیست و هیچ‌گونه کتیبه قرآنی و احادیث را نمی‌توان یافت که با این نوع خط نگاشته شده باشد. اما با این وجود خط نستعلیق را می‌توان در نقاط بسیاری از بقعه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) مشاهده کرد. چرا که معانی آیات و احادیث در اکثر کتیبه‌ها و همچنین کتیبه‌های شعر و نثر با خط نستعلیق نگاشته شده‌اند. برای نمونه سقف و دیوار روبه‌روی ایوان اصلی بقعه دارای کتیبه‌هایی است که اسامی چهارده معصوم در آن با خط نستعلیق بکار رفته است. بر این اساس کتیبه مذکور یکی از آرایه‌های نمادین شیعی در این بقعه محسوب می‌شود (شکل ۳).

شکل ۴. کتیبه سقف و دیوار روبه‌روی ایوان اصلی، زیارتگاه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع)، با خط نستعلیق. مأخذ: (نگارندگان).

Fig 4. Inscription on the ceiling and wall in front of the main porch of the shrine of Sultan Seyyed Jalaluddin Ashraf (AS), in Nastaliq script. Source: (Authors).

شکل ۳. کتیبه گردگرد دیوار حسینیه، زیارتگاه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع)، با خط ثلث. مأخذ: (نگارندگان).

Fig 3. Inscription around the wall, Hosseiniyah, the shrine of Sultan Seyyed Jalaluddin Ashraf (AS), in the third line. Source: (Authors).

شکل ۲. کتیبه ساقه گنبد بقعه زیارتگاه سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع)، با خط کوفی بنایی. مأخذ: (نگارندگان).

Fig 2. Inscription on the stem of the dome of the tomb, the shrine of Sultan Seyyed Jalaluddin Ashraf (AS), in Kufic script. Source: (Authors).

۱۲. نتیجه‌گیری

گیلان سرزمینی است که دارای فرهنگ‌ها و خرده فرهنگ‌های گوناگون بوده؛ و به جرأت می‌توان اظهار نمود؛ یکی از مکان‌هایی که عصاره این فرهنگ‌ها را در خود جای داده؛ بقاع متبرکه است. از مشهورترین این بقاع متبرکه، امامزاده سلطان سید جلال‌الدین

اشرف^(ع) می‌باشد که با تعمق در تزیینات وابسته به معماری آن، به این مهم دست یافته شد که تلفیقی از معنویت، حکمت، خلاقیت، نقش، اصول، مصالح و ... است. در پژوهش حاضر در تزیینات نوشتاری به کتیبه‌هایی که با آیات قرآنی و احادیث زینت‌بخش این بنا شده‌اند؛ پرداخته شده است. اکثر این کتیبه‌ها کاشی‌کاری می‌باشند. سردر ورودی‌های اصلی منتهی به صحن، ایوان‌ها، سردر ورودی خواهران و برادران، گرداگرد دیوار حسینیه و مسجد، سقف، محراب و پیرامون مناره و گنبد مملو از کتیبه‌نگاری و خوشنویسی می‌باشد که بدان پرداخته شده است. (جدول ۳) برخی از آیات و احادیث همراه با معنی‌شان در کتیبه آمده‌اند که در قسمت توضیحات به معنی آن‌ها اشاره شده است. برخی از کتیبه‌ها نیز به دلیل عدم خوانایی با علامت "?" مشخص شده‌اند و تنها به معنای فارسی آن‌ها بسنده شده است. پژوهش به دلیل بازسازی گسترده این زیارتگاه امکان جا افتادن برخی کتیبه‌ها البته در موارد بسیار کم (۱ یا ۲ مورد) وجود دارد. طبق بررسی‌های اجمالی انجام شده بر روی آرایه‌های معماری امامزاده سید جلال‌الدین اشرف^(ع) و به ویژه (کتیبه‌های نوشتاری)، می‌توان به سؤالات پژوهش چنین پاسخ داد که:

- ۱- ویژگی‌های مضمونی، اجرایی و کاربردی کتیبه‌های بقعه امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) کدام است؟
 - به طور کلی در معماری این امامزاده از تزیینات صنایع دستی فراوانی استفاده شده است، ۱- صنایع دستی مستظرفه (تذهیب، خوشنویسی و کتیبه‌نگاری، نقاشی) ۲- سفال و سرامیک (کاشی‌کاری) ۳- معماری سنتی ایران (آجرکاری، آئینه‌کاری، گچ بری) ۴- صنایع دستی سنگی (موزاییک سنگ) ۵- صنایع دستی چوبی (منبت) ۶- هنرهای دستی وابسته به معماری (گره‌چینی، مقرنس) ۷- صنایع دستی فلزی (مشبک فلز، قلم‌زنی، میناکاری) ۸- صنایع دستی شیشه‌ای (شیشه‌های رنگی) (جدول ۱).
 - بر اساس این تقسیم‌بندی می‌توان آرایه‌های وابسته به معماری این بقعه را به دو دسته تصویری و نوشتاری تقسیم کرد. که خوشنویسی و کتیبه‌نگاری (صنایع دستی مستظرفه) در زمره‌ی تزیینات نوشتاری قرار می‌گیرد. و مابقی تقسیم‌بندی‌ها در گروه تزیینات تصویری جای دارند.
 - بیشترین نوع تزیین این بقعه از گروه سفال و سرامیک (کاشی‌کاری) می‌باشد و پس از اولویت تزیینات به ترتیب: خوشنویسی و کتیبه‌نگاری، آئینه‌کاری، آجرکاری، گچ‌بری، موزاییک، منبت‌کاری، گره‌چینی، شیشه‌های رنگی، تذهیب و قلم‌زنی، نقاشی و مقرنس است.
 - در گروه تزیینات نوشتاری خطوطی که در بیشترین سطوح از آنان استفاده شده می‌توان به ثلث، نستعلیق و بنّایی اشاره کرد. خط ثلث در کتیبه‌نگاری آیات و احادیث، خط نستعلیق در نگارش معانی آیات، روایات، اشعار و خط بنّایی در نگارش اسماء الهی و ائمه (اسماء الهی در کتیبه‌ها ذکر شده است) به کار رفته‌اند.
 - خط بنّایی از اشکال هندسی مانند مربع، مستطیل، خطوط موازی و متقاطع تشکیل شده و در ارتباط کامل با معماری است. از خطوط بنّایی که در این بقعه موجود است می‌توان به بنّایی ساده، یک‌رگی، خفته و راسته و سه‌رگی ثلث اشاره کرد. مضمون کتیبه‌ها بیشتر دارای جنبه دعایی و مداحی اهل‌بیت می‌باشد. بر اساس جدول ۳ بخش وسیعی از کتیبه‌ها ناکید بر ولایت امیرالمومنین، فروع دین و ... دارد. بنابراین فراوانی کتیبه‌هایی با مدح امیرالمومنین و هم‌چنین واقعه‌ی کربلا نشان می‌دهد به مضامین شیعی در تزیینات آرایه‌های این بقعه توجه ویژه‌ای بوده است اهداف سیاسی و مذهبی. که احتمالاً بر این امر بی‌تاثیر نبوده است.

۲- کتیبه‌های نوشتاری منتسب به مذهب شیعه در بقعه امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) کدام‌اند؟
 معمولاً در مساجد، برای کتیبه‌ها جایگاه مشخصی را در نظر می‌گیرند. این کتیبه‌ها از نوع کتیبه‌های مذهبی و گاهی احداثی- مذهبی می‌باشند. کتیبه‌های مذهبی همان‌طور که پیش‌تر بیان شد با مفهوم دعا، احادیث و ... مضمونی عرفانی دارند. که انعکاس دهنده اتمسفر شیعی منطقه می‌باشد. می‌توان گفت کتیبه‌ها از شریف‌ترین هنرهای بصری هستند؛ چرا که به واسطه‌ی خطاطی که نشان دهند عشق و ایمان در جهان اسلامی می‌باشد، معانی کلمات را در ذهن مومنین تداعی می‌کند. کتیبه‌های منتسب به مذهب شیعه در بقعه امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف^(ع) (طبق جامعه آماری که ۶۰ کتیبه می‌باشد)، ۱۷ عدد است. که در این میان کتیبه‌های شیعی با خط ثلث بیشترین آمار را به خود اختصاص داده است که البته اکثر این کتیبه‌ها از احادیث و

روایات هستند. از این رو بیشتر کتیبه‌های شیعی که با خط ثلث بکار رفته‌اند همراه با معانی هستند که با خط نستعلیق در زیر آنها نگاشته شده‌اند. بنابراین بعد از خط ثلث، خط نستعلیق بیشترین کاربرد را در بین کتیبه‌های شیعی داشته‌اند. و اما مضامین شیعی که از کتیبه‌های مذکور القا می‌شود، در رابطه با ولایت، شهدای کربلا، واقعه کربلا، اسامی الهی و ائمه و ... می‌باشند که آن چه حائز اهمیت است روایات و احادیث کثیری است که در رابطه با ولایت امام علی (ع) مطرح و نگاشته شده‌اند. از این رو بقعه امامزاده حضرت سلطان سید جلال‌الدین اشرف (ع) به واسطه‌ی آرایه‌های نوشتاری شیعی کاملاً جلوه‌ای از یک بنای اسلامی با مذهب شیعه است.

تقدیر و تشکر

به این وسیله نگارندگان مراتب سپاس خود را از تلاش و زحمات ارزشمند جناب آقای "علی رحیمی‌مقدم" در زمینه معرفی منابع و تهیه‌ی تصاویر امامزاده و سرکارخانم "سمیرا چک" در زمینه کتیبه‌خوانی که موجب پیشبرد این پژوهش گردید؛ تقدیم می‌دارند.

پی‌نوشت

۱- فضای مثبت و منفی.

- 2- grid
- 3- grid layout

References

- Babataheri, S. (2016). "Comparative study of animal motifs in Safavid period engravings with contemporary engravings (recent fifty years)", Master Thesis in Islamic Art, Supervisor: Parviz Hasili, Faculty of Arts, Shahed University. [in Persian]
- [باباطاهری، صغری. (۱۳۹۵). مطالعه تطبیقی نقوش حیوانی در قلم‌زنی‌های دوره صفوی با قلم‌زنی‌های دوره معاصر (پنجاه سال اخیر)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته هنر اسلامی، استاد راهنما: پرویز حاصلی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد]
- Blair, Sh. (2015). *Islamic Art and Architecture 2*, translated by Dr. Yaghoob Azhand, fourth edition, Tehran: Academy of Arts. [in Persian]
- [بلر، شیلا. (۱۳۹۴). هنر و معماری اسلامی ۲، ترجمه دکتر یعقوب آژند، چاپ ۴، تهران: فرهنگستان هنر]
- Poorah Ahmad Jaktaji, Mohammad Taghi. (2006). *Folk culture of Gilan shrines, Rasht: Ilia culture*. [in Persian]
- [پورا احمد جکتاجی، محمدتقی. (۱۳۸۵). فرهنگ عامیانه زیارتگاه‌های گیلان، رشت: فرهنگ ایلیا]
- Taghizadeh, A; Alam Mohammadi Ardakani, Javad. (2017). "Study and analysis of writing (inscription) as an advertising medium in Iranian architecture", *Nagreh*, No. 41, pp. 80-93. [in Persian]
- [تقی‌زاده، عالمه؛ علم‌محمدی اردکانی، جواد. (۱۳۹۶). بررسی و تحلیل نوشتار (کتیبه‌نگاری) به مثابه رسانه‌ی تبلیغاتی در معماری ایران، نگره، شماره ۴۱، ۸۰-۹۳]
- Charie, Abd. (2016). *Creativity in Typography*, Tehran: Mirdashti Cultural Center. [in Persian]
- [چارئی، عبدالرضا. (۱۳۹۵). خلاقیت در تایپوگرافی، تهران: فرهنگسرای میردشتی]
- Zomarshidi, H. (2014). "Decorative Arts and the Amazing Phenomena of Gojbari in Iranian Architecture", *Studies of the Islamic Iranian City*, No. 17, pp. 19-33. [in Persian]
- [زمرشیدی، حسین. (۱۳۹۳). هنرهای تزئینی و پدیده‌های شگرف گج‌بری در معماری ایران، مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره ۱۷، ۳۳-۱۹]
- Saeedizadeh, R. (2019). "A holy shrine by the Caspian Sea, a study on the status and importance of Imamzadeh Seyyed Jalaluddin Ashraf (AS) on the threshold of Ashrafieh", *Tarikh Andish*, No. 4, Year 1, pp. 81-98. [in Persian]
- [سعیدی‌زاده، رسول. (۱۳۹۸). بقعه متبرکه بر کنار دریای کاسپین تحقیقی در جایگاه و اهمیت امامزاده سید جلال‌الدین اشرف (ع) در آستانه اشرفیه، تاریخ اندیش، شماره ۴، سال ۱، ۸۱-۹۸]

Saghaei, S; Behroziehfar, H. (1396). "The role of building inscriptions in promoting religious ideas and the legitimacy of Safavid rulers (a case study of buildings in Isfahan, Ardabil and Mashhad)", Quarterly Journal of Shiite Studies, Year 15, No. 58, pp. 185-228. [in Persian]

[سقای، سارا؛ بهروزی‌فر، حسین. (۱۳۹۶). نقش کتیبه‌نگاری بناها در ترویج اندیشه‌های مذهبی و مشروعیت حاکمان صفوی (مطالعه موردی بناهای اصفهان، اردبیل و مشهد)، فصلنامه شیعه‌شناسی، سال ۱۵، شماره ۵۸، ۱۸۵-۲۲۸].

Sodaei, B; Khani, H. (2019). "Symbolic Arrays of Shiites in the Varamin Grand Mosque, Journal of Islamic Art Studies", Fifteenth Year, No. 33, pp. 47-71. [in Persian]

[سودائی، بیتا؛ خانی، حسین (۱۳۹۸). آرایه‌های نمادین شیعی در مسجد جامع ورامین، نشریه مطالعات هنر اسلامی، سال ۱۵، شماره ۳۳، ۴۷-۷۱]

Shayestehfar, M. (2008). Decorations of Inscriptions of Vakil Mosque in Shiraz, Book of the Month of Art, No. 120, pp. 64-75. [in Persian]

[شایسته‌فر، مهناز. (۱۳۸۷). تزیینات کتیبه‌ای مسجد وکیل شیراز، کتاب ماه هنر، شماره ۱۲۰، ۶۴-۷۵]

Sheikhi, A; Samanian, S and Mohammad Taghi Ashouri, 2012, "Comparative study of contemporary woodcarving in important woodcarving centers in Iran", Journal of Comparative Art Studies, second year, fourth issue, pp. 1-16. [in Persian]

[شیخی، علیرضا؛ سامانیان، صمد و محمدتقی آشوری. (۱۳۹۱). مطالعه تطبیقی هنر منبت معاصر در مراکز مهم منبت‌کاری ایران، مطالعات تطبیقی هنر، سال ۲، شماره ۴، ۱-۱۶].

Sahragard, M and Ali Asghar Shirazi. (2010). "The effects of calligraphy developments (third line) on the inscriptions of Islamic buildings in Iran from the fourth to the ninth century AH", Negareh Magazine, No. 14, pp. 51-64. [in Persian]

[صحراگرد، مهدی و علی‌اصغر شیرازی. (۱۳۸۹). تأثیرات تحولات خوشنویسی (خط ثلث) بر کتیبه‌نگاری ابنیه اسلامی ایران سده چهارم تا نهم هجری، نگره، شماره ۱۴، ۵۱-۶۴]

Gholami Kaftroudi, Q. (۱۹۹۷). History of the Revolution of Seyed Jalaluddin Ashraf (AS), Qasem Gholami Kaftroudi: Rasht. [in Persian]

[غلامی کفترودی، قاسم. (۱۳۷۶). تاریخ انقلاب سیدجلال‌الدین اشرف (ع)، قاسم غلامی کفترودی: رشت]

Gholami, Q. (2007). Imamzadeh of Gilan, Rasht: Farhang-e Ilya. [in Persian]

[غلامی، قاسم. (۱۳۸۶). امامزاده‌های گیلان، رشت: فرهنگ ایللی]

Fazaelieh, H. (2011). Atlas of Research in Islamic Lines, Tehran: Soroush. [in Persian]

[فضائلی، حبیب‌الله. (۱۳۹۰). اطلس خط تحقیق در خطوط اسلامی، تهران: سروش]

Faizollahi, M and Z Fanaei. (2010). "Study of clothing and clothing of the Qajar period based on enamel works left from this period in the Museum of Azerbaijan in Tabriz", Nagareh Quarterly, No. 16, pp. 57-71. [in Persian]

[فیض‌اللهی، مریم و زهرا فنایی. (۱۳۸۹). بررسی لباس و پوشاک دوره قاجار مبتنی بر آثار مینایی به جا مانده از این دوره در موزه آذربایجان تبریز، نگره، شماره ۱۶، ۵۷-۷۱]

Maroof, Gh, 2014, Methods of designing Persian written signs, Bojnourd: Bijnivard. [in Persian]

[معروف، غلامرضا. (۱۳۹۳). شیوه‌های طراحی نشانه‌ای نوشتاری فارسی، بجنورد: بیژنیو]

Mirabolghasemi, Seyed M Taghi. (2009). The course of historical developments of Islam in Iran, Rasht: Ilya Cultuer. [in Persian]

[میرابوالقاسمی، سید محمدتقی. (۱۳۸۸). سیر تحولات تاریخی اسلام در ایران، رشت: فرهنگ ایللیا]

Nosrati-Lialmani, S. (2018). "Study of the effect of the grid on the Kufic script of the Goharshad Mosque in Mashhad and its application in the design of contemporary letters", M.Sc., Visual Communication, Faculty of Arts, Shahed University, Tehran. [in Persian]

[نصرتی‌لیالمانی، سپیده. (۱۳۹۷). مطالعه تأثیر پایه‌کار (grid) در خط کوفی بنایی مسجد گوهرشاد مشهد و کاربرد آن در طراحی حروف معاصر، کارشناسی‌ارشد، رشته ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران]

Youzbashi, A and Emamifar, Seyed N. (2016). "Trinat related to the architecture of Imamzadehs of Damavand city, Tehran province, a case study: Imamzadeh Shamsuddin Mohammad (AS) Damavand", Fine Arts, No. 3, Volume 21, pp. 52-41. [in Persian]

[یوزباشی، عطیه و امامی فر، سید نظام‌الدین. (۱۳۹۵). تریینات وابسته به معماری امامزاده‌های شهرستان دماوند استان تهران، نمونه‌ی موردی: امامزاده شمس‌الدین محمد (ع) دماوند، هنرهای زیبا، شماره ۳، دوره ۲۱، ۴۱-۵۲]

Youzbashi, A. (2015). "Semiotics of Visual Patterns of Imamzadehs in Damavand, Tehran Province", M.Sc., Department of Visual Communication, Faculty of Arts, Shahed University, Tehran. [in Persian]

[یوزباشی، عطیه. (۱۳۹۴). نشانه‌شناسی نقوش تصویری امامزاده‌های شهرستان دماوند استان تهران، کارشناسی ارشد، رشته ارتباط تصویری، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران]

